

Munir Mujić

ODNOS PUTOPISNOG SUBJEKTA I OBJEKTA U PUTOPISU MUHAMEDA ALI-PAŠE LJETNO PUTOVANJE U BOSNU I HERCEGOVINU

Sažetak

Predmet ovoga rada jeste uočavanje odnosa između subjekta i objekta putopisa na primjeru putopisa *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu* (*Riḥla al-ṣayf `ilā al-Busnah wa al-Harsak*) autora Muhameda Ali-paše (Muḥammad `Alī Bāšā). Navedeni se odnos propituje kroz analiziranje načina na koji putopisac operira razlikama koje su imanente predstavljanju druge kulture, zatim kroz analiziranje načina na koji putopisac analizira specijalne relacije između svijeta iz kojega dolazi i svijeta koji analizira i empatijske identifikacije i kontraidentifikacije sa svijetom koji opisuje.

Ključne riječi: Muhameda Ali-paša, Muḥammad `Alī Bāšā, Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu, *Riḥla al-ṣayf `ilā al-Busnah wa al-Harsak*, putopis, narativ, razlika, specijalna relacija

Uvod

Putopis Muhameda Ali-paše (Muḥammad `Alī Bāšā) (1875-1954) *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu* (*Riḥla al-ṣayf `ilā al-Busnah wa al-Harsak*) nastao je za vrijeme njegova kratkog putovanja kroz Bosnu i Hercegovinu u ljeto 1900. godine. Muhamed Ali-paša bio je egipatski princ, brat egipatskog kediva Abbasa Hilmi-paše (`Abbās Ḥilmī Bāšā). Autor, Muhamed Ali-paša, kao dijete iz vladajuće porodice imao je priliku naučiti pored maternjeg arapskog i turski, engleski, francuski i njemački jezik. Pohađao je čuvenu visoku školu Theresianum (Theresianische Akademie) u Beču zajedno sa svojim bratom. Bila je to elitna škola u kojoj su djeca, uglavnom iz plemićkih porodica, pripremana za državnu službu. Egipat je u vrijeme kada je nastajao ovaj putopis bio *de facto* pod britanskom upravom, a nominalno pod osmanlijskim suverenitetom.

Muhamed Ali-paša, pored putopisa iz Bosne i Hercegovine, napisao je i putopise sa putovanja u Sjevernu Ameriku, Južnu Afriku, Šam, Indiju, Kinu i Japan. Ova njegova putovanja nisu imala diplomatski, odnosno državnički karakter, štaviše na putovanjima je krio vlastiti identitet, kako bi mogao puto-

vati kao „obični putnik“. Otuda i njegovi putopisi namaju karakter „službenog putopisa“.¹

U ovom radu nastojat ćemo pokazati mjesto koje pripada putopisnom subjektu u navedenom putopisu, te u tome smislu razmotriti mehanizme putem koji subjekt predstavlja ono štočini objekt u putopisu.

Plan i cilj putovanja i uvodno samopredstavljanje subjekta putopisa

Plan putovanja koji nalazimo na početku putopisa glasi:

*Krenut ću iz Beča do Budimpešte, pa preko Szabadke i Bosanskog Broda do Sarajeva. Posjetit ću Travnik, Jajce a zatim i Banju Luku.*²

Struktura putopisa uglavnom podrazumijeva odlazak od kuće, putovanje do prostora koji je predmet putopisa, boravak u tome prostoru i povratak nazad. Muahammed Ali-paša ne započinje putovanje iz svoje domovine, Egipta, već, kako sam kaže, nakon putovanja po Evropi nastavlja putovati u Bosnu i Hercegovinu.³ Time kao da indirektno želi potvrditi status svjetskog putnika i na određeni način sugerirati autoritativni karakter teksta svoga putopisa.

Putopis Muhameda Ali-paše *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu* je, kao i drugi njegovi putopisi, revidiran poslije završetka putovanja. To nije rijetka praksa kada su posrijedi putopisi.

Kako je poznato, putopise s obzirom na cilj putovanja možemo podijeliti na različite kategorije: avanturističke, političke, geografske, etnografske i sl. Cilj putovanja koje je opisano u putopisu Muhameda Ali-paše *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu* ne da se jednostavno podvesti ni pod jednu od ovih kategorija. Na samome početku putopisac se deklarira u vezi sa ciljem putovanja, što je vrlo česta pojava u putopisima. Na taj način putopisac kao da utire put načinima razumijevanja njegova teksta - kaže da putuje kako bi *posjetio Bosnu i njene raritete. Da pustim svoje poglede da se šeću njenim brdima i dolinama i tiho lutaju među cvijećem i drvećem.*⁴ Putopis *Ljetno putovanje u Bosnu* može se, u svakom slučaju, ubrojati u putopise koji u skladu sa posve generalnom tipologizacijom Thomasa Palmera, po kojoj putopisci poduzimaju putovanja voljno ili protiv volje, bez sumnje spada u putopise

1 Vidi: Muhamed Ali-paša, *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu*, prev. Hana Younis al-Ghoul, Institut za istoriju u Sarajevu i Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 2008., str. 5-17., i: 'Alī 'Aḥmad Kan'ān, „al-Muqaddima“ u al-'Amīr Muḥammad 'Alī Bāšā, *al-Riḥla al-šāmiyya*, Abū Ḍabbī, Dār al-Suwaydī, 2002., str. 11-17.

2 Muhamed Ali-paša, op. cit. str. 18.

3 Ibid., str. 18.

4 Ibid., str. 18.

koje se poduzimaju po vlastitoj volji.⁵ Odatle se i zapisi koje nalazimo u ovom putopisu, pored nedvojbene činjenice da predstavljaju zapis o objektivnom, dakle viđenom i doživljenom, predstavljaju svakako i zapis o subjektivnom, o autorovim stavovima, predodžbama idejama i sl. Nemogućnost striktnog definiranja „podžanra“ putopisa *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu*, karaktera i stepena njegove literarnosti ili dokumentarnosti, svakako, otvara vrata analitičkom pluralizmu.

U literaturi koja govori o putopisima skoro po pravilu se, kada su posrijedi pitanja predstavljanja, uspostavljanje razlike prema drugom i drugačijem skoro po nepisanom pravilu uzimaju za primjer putopisi koji su nastali kao rezultat putovanja sa Zapada na Istok. Kada je posrijedi navedeni putopis, imamo slučaj da neko ko je sa Istoka putuje u prostor koji pripada i Istoku i Zapadu. Otuda ovaj putopis ne poseže za uobičajenim repertoarima stereotipa o nepoznatom prostoru u koji se putuje. Ipak, svaki putopis pa i ovaj podrazumijeva postojanje *drugoga* i *drugačijega* i njegovo *predstavljanje*. U tome smislu, vrijedi posvetiti dodatnu pažnju odnosu između subjekta i objekta putopisa, između putopisca i onoga o čemu piše.

Ono što putopis u kojem putopisac putuje radi putovanja samoga čini privlačnim za analiziranje jeste činjenica da je u ovoj vrsti putopisa otvoreno samo pitanje glavne teme putopisa, odnosno da je otvoreno pitanje „o čemu govori putopis“. U tome smislu, sam sadržaj putopisa javlja se kao izraz zapažanja koje nije uvjetovano zadatim temama. U ovom slučaju putopisac može - kako nalazi Blanton - kroz predstavljanje lokalnoga govoriti o univerzalnome. Nadalje, putopis koji nastaje kao rezultat putovanja radi putovanja samoga, po Blanton, karakterizira narativni stil koji pozajmljuje iz fikcije akciju i likove i može predstaviti neobično na način da drugoga predstavi bliskim, ali i dalekim i tuđim.⁶ Doista, kada Muhamed Ali-paša, nakon cilja koji je na početku postavio (odmor, uživanje) počne donositi zapise o socijalnim prilikama, političkim prilikama, odnosu vlasti prema građanima, stanju u školstvu i drugim „nepredviđenim“ temama, to onda djeluje kao neočekivani zaplet, i usto odaje dojam da se radi o neposrednom iskustvu.

Razlika kao distinktivno obilježje putopisa - objektivnost putopisca na ispitu

Razlika je, prema Todorovu, važna distinktivna odlika koju putopis neizostavno uključuje. Naime, putopisac, po prirodi stvari, mora upoznati druge

5 *The Cambridge Companion to Travel Writing*, eds. P. Hulme and T. Youngs, Cambridge, Cambridge University Press, 2002., str. 27.

6 Vidi: Casey Blanton, *Trawl Writing: the self and the world*, New York, Routledge, 2002., str. 5.

i drugačije ljude, mjesta i običaje... Uspostavljajući „opću poetiku“ putopisa, Todorov polazi iz pozicije zapadnjačkog putopisa i tumači da je putopisac u kolonijalnom razdoblju (zlatnom razdoblju evropskog putopisa) morao „kako bi osigurao tenziju neophodnu za putopisni narativ, računati na specifičnu poziciju kolonizatora: druge posmatrati kao začudne i biti siguran u vlastitu superiornost“.⁷ Uzmemo li da je ova Todorovljeva postavka tačna, onda nije primjenljiva na putopisce koji ne dolaze iz ambijenta „kolonizatora“. Ova je postavka ipak važeća u dijelu u kojem govori o tome da putopisac treba biti siguran u vlastitu superiornost. Muhamed Ali-paša ne dolazi iz reda kolonizatora, to je poznata stvar, ali je siguran u vlastitu superiornost, sebe kao putopisnog subjekta. Osjećaj superiornosti on pronalazi u svom plemićkom statusu, obrazovanju, brojnim putovanjima, poznavanju nekoliko jezika i sl. Taj osjećaj superiornosti da se primijetiti na više mjesta u njegovom putopisu. Navest ćemo kao primjer situaciju kada je šef posluge u hotelu Evropa u Sarajevu pokušao sa njima razgovarati na francuskom:

*Došao je šef posluge i čuvši mene i mog prijatelja kako razgovaramo na francuskom jeziku, pokušao se i on uključiti u razgovor na francuskom jeziku. Grozno se i nepravilno izražavao.*⁸

Superiornost u smislu posjedovanja plemićkog statusa snažno je naglašena. Autor je stalno potcrtava. Ne propušta opisati epizode kako njegovi pratioci borave u zasebnim sobama ili donijeti za jedan nevelik putopis prilično nebitnu informaciju kao što je sljedeća: *Zatim je Muhamed Džafer Šamširdži donio moju torbu u sobu.*⁹

Atmosferu u restoranu hotela Evropa u kome su ručali austrougarski oficiri opisuje s gnušanjem:

*Kada smo vidjeli kako ručaju, ogluhli smo od zveketa njihovih viljuški i klepetanja kašika i doimalo se kao da orkestar svira, odjekuju trube i lupaju bubnjevi. Tu je sve, počevši od hrane, posuđa do ustrojstva i posluge bilo ružno i banalno...*¹⁰

Proklamirajući superiornost na ovom i drugim mjestima, Muhamed Ali-paša to ne čini kao evropski kolonijalni putopisac. On je svjestan da ne pripada imperijalnoj kulturi u smislu aktualne moći i aktualnih geopolitičkih odnosa. Dakle, svjestan je da ne nastupa iz pozicije imperijane kulture; proklamirajući superiornost na različite načine, on jednostavno osigurava vlastiti identitet.

7 Debbie Lisle, *The Global Politics of Contemporary Travel Writing*, New York, Cambridge University Press, 2006., str. 47.

8 Muhamed Ali-paša, op. cit. str. 36.

9 Ibid., str. 36.

10 Ibid., str. 40.

Muhamed Ali-paša ne libi se predstaviti sebe kao drukčijeg, odnosno predstaviti sebe u duhu *egzoticizma*. On sâm spreman je biti u očima drugih posmatrani i egzotični objekat. Evo kako opisuje ulazak u restoran hotela Evropa, u kojem su sjedili austrougarski oficiri:

*Kada smo mi ušli, svi su nas dvojicu, lijepo obučениh i elegantno sređenih momaka sa fesovima na glavi, začuđeno gledali.*¹¹

Muhamed Ali-paša ne ostavlja razliku između onoga što zatiče u Bosni i Hercegovini i onoga što je očekivao netaknutom. On je nastoji na neki način premostiti. Nekada traži logičko objašnjenje a nekada opet izražava razočarenje. U vezi sa posjetom Šerijatskoj školi u Sarajevu, za koju je očekivao da će biti ljepša, odnosno da će biblioteka te škole biti bogatija, on izražava neskriveno razočarenje:

*Očekivao sam da se na njenim policama nalazi veliki broj starih mushafa, rukopisa i knjiga iz raznih oblasti i umjetnosti kojih nema u našim krajevima, iz oblasti historije, književnosti, etike, islamskih propisa i islamske filozofije. Međutim šta sam našao? Školska biblioteka na svojim policama ne sadrži više od dvjesto pedeset knjiga koje su (...) površna i jednostavna literatura koja, bez sumnje, ne omogućuje razvoj svijesti niti znanstvenu prosvijetljenost, niti obimom omogućavaju istraživački rad.*¹²

Spacijalna relacija između svijeta putopisca i svijeta koji opisuju

Spacijalna relacija koja uključuje prelazak iz domovine u drugu zemlju ima konstitutivnu ulogu u putopisu. Putopis podrazumijeva prelazak iz jednog prostora u drugi. Taj prelazak garantira susret sa drugošću, odnosno garantira postojanje različitih vrsta alteriteta. Autorova predznanja o Bosni, poznavanje ličnosti iz Bosne (Bakir-beg Tuzlić, Petrović), kao i poznavanje prilika u Austro-Ugarskoj carevini (školovao se u Beču) čine ga nekim kome prostor Bosne nije posve stran.

Bosna i Hercegovina, posmatrano iz putopišćeve pozicije, doživljavana je istovremeno i kao mjesto izvan kruga kulture kojoj putopisac pripada i kao mjesto koje pripada toj kulturi. Ta „ambivalentna“ pozicija Bosne priječila je put uspostavljanju binarne opozicije Istok-Zapad, za kakvom bi se očekivano tragalo u jednom ovakvom putopisu.

Prostor, ili bolje kazano razgraničenje u prostoru, ima ontološki status u tekstu. Putopisac piše iz logike „prostora koji je njegov“. Bosna za Muhameda Ali-pašu - mada to on sam ne kaže - predstavlja *kompleksan prostor*, to je transkulturalni prostor u pravom smislu. On objedinjuje kulturu imperije u

11 Ibid., str. 40.

12 Ibid., str. 44.

kojoj se putopisac rodio, dakle Osmanlijske, i kulturu imperije u kojoj se školovao, dakle Austro-Ugarske. Takav transkulturalni prostor pruža putopisnom subjektu da rearanžira i remodelira odnose između prostora i kulture/kultura - moć, prostor, subjektivitet mogu imati alternativne odnose.

Interesantno je kako putopisac posmatra „međunacionalne“ odnose u tadašnjoj Bosni i Hercegovini. Poslužit ćemo se Foucaultovim terminom *heterotopia*, koji on, pojednostavljeno kazano, koristi da označi stupanje različitih prostora u odnos neutraliziranja. Pojam *heterotropia* Fuko postavlja nasuprot prostoru *utopia*, koji označava „savršeni, „nerealni“ prostor koji nikada nije ostvaren, ali je uvijek bio predmetom želje.“¹³ Odnose unutar toga *kompleksnog „međunacionalnog“ prostora* skoro usputno putopisac na jednom mjestu opisuje ovako: *Moj prijatelj gospodin Petrović mi je rekao da su muslimani i Srbi nezadovoljni vladom i smatraju da ih vlasti zlostavljaju i da se prema njima ophode grubo i nasilno. Muslimani bi da se priključe pod tursku zastavu, a Srbi bi da njima upravlja srbijanska vlast (...) Istovremeno je prisustvo katoličkog crkvenog fanatizma još više uvećalo odbojnost i izazvalo gnjev kod stanovništva spram vlasti.*¹⁴ Ovdje se, jednostavno kazano, sreću najmanje dvije izričito naglašene utopije, koje u krajnjem jedna drugu neutraliziraju. Pravoslavni i muslimani bi da žive pod različitim zastavama, jedna utopija isključuje drugu, a one obje isključuju utopiju katolika da nastave živjeti pod austougarskom vlašću.

Muhamed Ali-paša na samome početku naznačava vrijeme njegova putovanja u Bosnu i Hercegovinu. Upravo to izdvaja njegov putopis od historijskog teksta u pravom smislu riječi, jer posmatra određeni prostor u određenom historijskom trenutku. Na taj način se prostor pretače u vrijeme. Muhamed Ali-paša ne odolijeva posegnuti za *temporalizacijom*, odnosno pretakanjem prostora u vrijeme. U slučaju kada su posrijedi društveni odnosi putopisac pokazuje da nije zadovoljan stanjem u sadašnjosti. U tome smislu predaje se bijegu u prošlost, odnosno predaje *nostalgiji* ili se pak okreće projiciranju u budućnost, odnosno *utopiji*. Njegov nostalgični objekat (nešto što priželjkuje iz prošlosti) i njegov utopijski objekat (nešto što želi u budućnosti) ne podudaraju se sa stvarnošću. Njegovi nostalgični pogledi nisu vezani za promjenu prostora u smislu bijega od modernizacije. On podržava modernizaciju koja je došla sa Austro-Ugarskom. Nostalgiju pobuđuje podvlašćenost muslimana i sjećanja na vrijeme kada su oni bili *velikani, vođe i uglednici*.¹⁵

Između posmatrača i posmatranog, odnosno subjekta i objekta uspostavlja se specifičan odnos, koji dovodi u pitanje objektivnost putopisca. Todorov

13 Lisle, op. cit. str. 188.

14 Muhamed Ali-paša, op. cit. str. 47.

15 Ibid., str. 83

ide dotle da tvrdi kako je putopisni narativ prije *subjektivno pripovijedanje* nego *objektivno opisivanje*.¹⁶ Subjektivnost koju pokazuje Muhamed Ali-paša ne da se previdjeti. Njegova subjektivnost nije lišena uspostavljanja, odnosno proizvođenja razlike i drugosti. Nekada je to uspostavljanje drugosti posmatranoga objekta prikriveno. Tako, primjerice, saosjećajnost koju pokazuje prema muslimanima sadrži u sebi prilično naglašen ton *paternalizma*.

U putopisu Muhameda Ali-paše nema egzoticizma, odnosno ne oduševljava se nečim što mu je na prvi pogled čudno i drukčije. Radije to nastoji racionalno shvatiti. Primjerice, kada govori o naravi i običajima on kaže: *Propustio sam spomenuti da njihovi muškarci pletu kosu u jednu pletenicu, puste je pozadi ili sa strane, slično pletenicama kod Tatara i Kineza - mislim da su tu naviku jedino mogli preuzeti od Mongola, Ilhanida ili Turkmena koji su, vjerovatno, prošli ovim područjem i živjeli tu neko vrijeme*.¹⁷

Drugi, ako možemo o njemu govoriti u ovom slučaju, a pošto je riječ o putopisu izgleda moramo, nije predstavljen kao naročito stran ciljanoj domaćoj publici (autorovim prijateljima u Egiptu). Ponešto od egzoticizma nalazimo. To je posljedica i same perspektive iz koje on posmatra prostor i ljude u Bosni. Njegova perspektiva ili, bolje kazano, *multiperspektiva* uključuje pogled putopisca koji je željan odmora („da razgleda...?“), pogled plemića koji želi pokazati svoj plemićki status, pogled istočnjaka koji je rastao i školovao se u Egiptu i Evropi te koji dolazi u Zemlju istoka i zapada, i, naposljetku, pogled nekoga ko žali zbog stanja koje je zadesilo muslimanske narode.

Historijska inverzija

Putopis Muhameda Ali-paše nije apolitičan, ali nema odlika političkog animiranja. *Poslije ručka sam odlučio da se posvetim putopisu. Međutim našao sam se u nedoumici: da li da uopšte pišem ili da odustanem? Znao sam da ću se obavezno dotaći politike i prisiliti se da pišem jezikom kojim u potpunosti ne vladam*...¹⁸

Ljetno putovanje... nosi u sebi onaj prepoznatljiv nostalgični ton arapske kaside. Kao što klasični arapski pjesnik putuje i nailazi na određeno mjesto za koje ga vezuju neke drage uspomene a koje je sada opustjelo, odnosno u kojem više nema dragih osoba i sl. i Muhamed Ali-paša dolazi u Bosnu i zatiče drukčiju sliku od one koja je nekada bila i čije ostatke sada vidi. Putopisac kao i klasični pjesnik nalazi mjesto za kojim žudi, vidi ostatke slavne prošlosti, ali ne nalazi tu slavnu prošlost, iz čega se javlja nostalgija.

16 Vidi: Cvetan Todorov, *The Morals of History*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1995., str. 60-70.

17 Muhamed Ali-paša, op. cit. str. 32.

18 Muhamed Ali-paša, op. cit. str. 52.

Muhamed Ali-paša idealizira tradiciju i vrijednosti kulture kojoj pripada, mada ih ne nalazi, odnosno nalazi samo njihove naznake. Oružje koje je nekada pronosilo slavu Otomanskog carstva sada se prodaje kao suvenir. On lično je pokazao vještinu u rukovanju sabljom. Sama ta vještina mogla je već u to vrijeme biti prilično egzotična stvar.

Muhamed Ali-paša poklanja naročitu pažnju materijalnim vrijednostima. Očito je imao veća očekivanja za vrijeme putovanja u Bosnu. Interesantni su dijelovi putopisa u kojima opisuje kako je želio kupiti staro oružje. Staro oružje za njega je neka vrsta simbola prošlih vremena. Nije zadovoljan oružjem koje mu se nudi na prodaju, kao da nije zadovoljan slikom stare slave, on želi da ona izgleda ljepša. Naposljetku, kupuje poslije oružje koje izgleda odlično.¹⁹

Empatijska identifikacija

Jezik putopisa *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinunije* u ideološkom smislu nezainteresiran. Prisutna je stanovita *empatijska identifikacija* sa muslimanima i pravoslavcima: *Ja sam primijetio da su bosanski Srbi i muslimani potišteni i prepuni srdžbe i da im je u ovoj jadnoj situaciji preostao jedino očaj i strpljenje.*²⁰ Istovremeno, prisutna je i *kontraidentifikacija*, kako je i očekivati. Ta kontraidentifikacija usmjerena je prema katoličkoj crkvi, ne prema katolicima, u smislu u kojem ona koristi prozelitizam i „fanatizam“. Odnos *empatijske identifikacije* i *kontraidentifikacije* može se vidjeti u opisima Stare pravoslavne crkve u Sarajevu (*Tu nađosmo divno nacrtanih, lijepim bojama ukrašenih i majstorski ukrašenih slika*) i Katoličke crkve u Travniku (*čudno je da tu ima velika katolička crkva...²¹*).

Muhamed Ali-paša je kosmopolita, barem u smislu da je obišao različite dijelove svijeta, naučio više jezika i sl. Njegov identitet, kakav se da iščitati iz teksta putopisa, jeste difuzan: on je musliman, Arapin, Egipćanin, plemić, poliglota, zaljubljenik u moderna naučna i tehnička dostignuća. Ipak, u najmanje dvjema stvarima on se ponaša kao osoba sa odbrambenim identitetom, to je slučaj doživljavanja jedinstva muslimanskog svijeta i njegova plemićkog statusa. Naime, to i jesu među stvarima koje konstituiraju njegov identitet one dvije koje nisu neupitne, odnosno one koje mogu biri „ugrožene“ - jedno je ideja oličena u panislamskom osjećanju zajedništva svih muslimana, a drugo je pripadanje porodici egipatskog kediva.

Da se nazrijeti kako je pripadao onoj struji koja je željela od Zapada prihvatiti modernizam u smislu nauke i tehnike uz zadržavanje snažnog osjećaja

19 Ibid., str. 48.

20 Ibid., str. 68.

21 Ibid., str. 59.

jedinstva među muslimanima. Mada nemamo potvrde za takvo nešto, ali slobodno možemo kazati da je ispoljavao poglede i ideje koji su podudarni sa tada vrlo aktuelnim panislamizmom, odnosno ideje koje su podržavale postojanje globalnog međumuslimanskog osjećaja zajedništva i solidarnosti. U Završnoj riječi putopisa stoji: *...Naći ćeš indijskog muslimana kako brine za svoga brata u Maroku i želi mu da bude sretan. Također vidiš Bosanca zaljubljenog u njegovog osmanskog brata, i želi pod njegov suverenitet. Vjernici su braća. Ne mogu ih u toj neograničenoj privrženosti promijeniti rasne ni etičke razlike, niti teritorijalne podjele i udaljenosti.*²²

Njegova empatija i „mikrosolidarnost“ sa čovjekom u Jajcu kojem su vlasti ograničile pravo na raspolaganje zemljom i koji mu se jada da vlast ne da obnoviti porušenu džamiju za koju se muslimani plaše da će biti pretvorena u crkvu²³, samo je sinegdoška slika jedne široke empatije i globalne solidarnosti među muslimanima koju želi predstaviti.

Postoje i mjesta gdje se empatijska identifikacija javlja pomalo neuvjerljivo. U tome smislu on hvali Kallaya: „To je izvanredan čovjek i ja ga mnogo poštujem, jer je on zaslužan za izgradnju kompletne infrastrukture i provedbu reformi u Bosni budući da su se desile u njegovo vrijeme i da im je on poklanjao izrazitu pažnju. Poznajem Kallayevog najstarijeg sina, kao i sinove njegove braće.“²⁴ Da se primijetiti kako Muhamed Ali-paša važnim drži to što poznaje Kallayevog sina. Ovakav postupak prije liči na osnaženje vlastite pozicije nego na empatijsku identifikaciju sa „izvanrednim čovjekom“ Kallayem.

Refiguriranje historijskoga

Historiografija - kako naglašava Ricoeur - nije u stanju „predstaviti“ ili „uprioriti“ prošlost onakavom „kava je zaista bila“, te zbog toga sadrži fiktivne i imaginativne aspekte. Slično je i sa putopisom u mjeri u kojoj putopisac nastoji predstaviti prošlost onoga što opisuje na objektivnan način. Putopisac se ponaša poput historičara onda kada želi da predstavi prošlost. Naime, on predstavlja *trag* onoga što je od prošlosti ostalo, *trag* kao „još uvijek postojeći realni dio“ ili pak predstavlja mentalnu sliku nečega što više ne postoji²⁵. Da bi predstavio prilike i običaje u Bosni, putopisac je upućen kao i svaki historičar na rekonstrukciju prošlosti na osnovu tragova koji su preostali. Obilazeći sarajevske dućane, Muhamed Ali-paša naišao je na jedan

22 Ibid., str. 84.

23 Ibid., str. 34.

24 Ibid., str. 46.

25 Vidi: Zorica Bečanović-Nikolić, Hermeneutika i poetika: teorija pripovedanja Pola Rikera, Beograd, Geopoetika, 1998., str. 166-167.

dućan u kojem se prodaju rukotvorine: *Sznao sam da ih prave neke muslimanske i srpske porodice...*²⁶ Kao da se putopisac još jednom, na posredan način, empatijski identificira sa muslimanima i pravoslavnima, pokazujući da su (i) oni stvarni baštinici Bosne i Hercegovine, jer njihove porodice prave tradicionalne rukotvorine.

Kakogod putopis znači uključivanje onoga što pisac smatra relevantnim na njegovom putu, tako znači i neuključivanje onoga što ne smatra relevantnim. Muhamed Ali-paša se trudi pokazati da donosi sliku „sa lica mjesta“. Ipak, ta slika je obavezno i njegov konstrukt, odnosno njegovo viđenje stvari. Sa ozbiljnošću bi trebalo uzeti u razmatranje Whiteovu postavku koja glasi: „Svaki je diskurs kognitivan kada je riječ o njegovim ciljevima, i mimetički kada je riječ o sredstvima.“²⁷ Putopis *Ljetno putovanje...* u pogledu cilja nije „nezainteresiran“, oko putopisa/putopisca nije „nevino oko“, čije gledanje, da parafraziramo Bergera,²⁸ prethodi govoru. Autorove predodžbe, ranija znanja, navike i sl., utječu na to kako prenosi sliku onoga što vidi. Kada, recimo, gleda iz voza bosanske konje, kaže za njih da *nisu nimalo lijepi*.²⁹ Kao pasionirani ljubitelj rasnih konja, u stvari je naglasio svoj „rafinirani“ ukus.

Personalni karakter putopisa Muhameda Ali-paše i objektivnost

Putopis neizostavno sadržava notu autobiografskog. Čak i onda kada nastoje biti izrazito historijski ili geografski orijetirani, elementi biografskog se „prokradaju“ na ovaj ili onaj način. Putopis je „...prepoznatljiva autobiografska forma; poput drugih autobiografskih vrsta on nastoji dati retrospektivni smisao izvan skrivenih iskustava: pretvoriti zbrku utisaka u koherentan narativ. Ali za razliku od većine autobiografija, putopisi su manje okrenuti ponovnom uspostavljanju pojedinačne vlastitosti, a više su okrenuti slijeđenju serije prolaznih osobenosti“³⁰. Prolazne osobenosti predstavljale bi u konkretnom slučaju različite poglede na svijet koje nalazimo kod Muhameda Ali-paše. Način na koji on posmatra i razumije Bosnu, odnosno prilike u Bosni, ovisi o njegovim prethodnim znanjima, o njegovim uvjerenjima, navikama.

Muhamed Ali-paša ne propušta priliku istaknuti svoje porijeklo, odnosno činjenicu da pripada kedivskoj porodici iz Egipta. Teško je pretpostaviti da u Jajcu u vrijeme kada je on tamo boravio, dakle 1900., neki čovjek već po samome imenu razaznao da se radi o nekome iz vladarske porodice:

26 Muhamed Ali-paša, op. cit. str. 56

27 Zorica Bečanović-Nikolić, op. cit. str. 168.

28 John Berger, *Ways of seeing*,

29 Muhamed Ali-paša, op. cit. str. 31

30 Holland Patrick and Graham Hagan, *Tourists with Typewriters: Critical Reflections on Contemporary Travel Writing*, Ann Arbor: U of Michigan Press, 1998.

Međutim nisam mu rekao svoje pravo ime, a da sam, obasuo bi me žalbama i nevoljama tako da bih, vjerovatno, čuo još čudnije vijesti.³¹

Znanje koje donosi putopisno štivo može biti postignuto posmatranjem ili se potvrđuje posmatranjem. Muhamed Ali-paša nekada posmatra pažljivo, a nekada to čini usputno. Interesantno je to da su rezultati njegova posmatranja najčešće evaluativni po svome karakteru. Čak i onda kada se to od njega ne očekuje. Npr. kada spominje žene koje čine poslugu u hotelu u Sarajevu on kaže:

Naka čitalac ne misli da se gost ovog prenoćišta nalazi među dženetskim hurijama i haremskim djevojkama. Naprotiv, riječ je o sijedim i oronulim ženama u dobi klimaksa, ili su skoro kao babe izgledale.³²

„Putovanje nije samo kretanje kroz geografski prostor. Putovanje je također kretanje kroz psihološki prostor. Kakogod se putnik u geografskom prostoru kreće prema vani, on ili ona se psihološki kreće prema unutra.“³³ U tome smislu, kako putopis odmiče, sve je je više zabilježski socijalnog i političkog karaktera. Jezik na određeni način postaje reflektivniji. Muhamed Ali-paša ne trudi se da njegov putopis ima formu impersonalnog teksta, naime on se ne zadovoljava time da samo bilježi događaje, on sudi o njima, iznosi vlastite impresije i sl.

Putopis Muhameda Ali-paše spada u putopise sa naglašenijom autobiografskom crtom. Često je javlja njegovo „ja“. U takvoj vrsti putopisa socijalna i psihološka pitanja su češća i važnija nego događaji. Za kratka boravka u Bosni putopisac nije obišao mnogo, tako da ni njegov putopis nije obiman. Ovaj, kao ni bilo koji drugi putopis nije historiografsko djelo, ali svakako popunjava praznine koje postoje u svakoj historiografiji. Naime, putopisi „iz prve ruke“ pišu o onome o čemu se u historiografskim tekstovima ne govori: o odnosima među ljudima, svakodnevnici, običajima i sl. Naposljetku, putopisi donose opise nekog vremenskog isječka, donose opise događaja koji ne interesiraju zvaničnu historiografiju. Putopis Muhameda Ali-paše *Ljetno putovanje u Bosnu* interesantan je i zbog toga što je do sada jedini poznati putopis nekog arapskog autora koji se tiče Bosne i Hercegovine izuzmemo li neke tekstove nastale u novije vrijeme koji su više dnevničkog karaktera.

31 Muhamed Ali-paša., op. cit. str. 68.

32 Ibid., str. 49.

33 John Emory Dean, *Travel Narratives from New Mexico: Reconstructing Identity and Truth*, Cambria Press, 2009., str. 11-12.

**Relation between travelogue subject and object in Muhamed Ali Pasha
Travelogue Summer Travel in Bosnia and Herzegovina**

(Summary)

The subject of this article is observing the relationship between the travelogue subject and object in the example of travelogue *Summer in Bosnia and Herzegovina* (*Rihla al-ṣayf `ilā al-Busnah wa al-Harsak*) authored by Muhamed Ali Pasha (Muḥammad `Alī Bāšā). This relation is questioned through analyzing the style in which the travelogue operates with differences which are inherent to the presentation of other cultures, and through analyzing the ways in which travelogue analyzes the spatial relations between the world from where he comes and the world that he analyzes and empathic identification and counter-identification with the world it describes.